

Струтинська Ю.В.

аспірантка

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

РОЗВИТОК ЗАКЛАДІВ ГРОМАДСЬКОГО ХАРЧУВАННЯ СТАНІСЛАВОВА КІНЦЯ ХІХ – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ: СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТА ЕТНІЧНІ ВПЛИВИ

Анотація. Стаття розповідає про становлення, розвиток, типи та стилістику закладів громадського харчування Станіслава (Івано-Франківська) кінця ХІХ – першої третини ХХ століття.

Ключові слова: заклади громадського харчування, етнічні меншини, європейські впливи, стилістика.

Анотация. Струтинская Ю.В. Развитие общепита Станиславова конца ХІХ - первой трети ХХ века: социокультурные и этнические влияния. Статья рассказывает о становлении, развитии, типах и стилистике общепита Станиславова (Ивано-Франковска) конца ХІХ - первой трети ХХ века.

Ключевые слова: заведения общественного питания, этнические меньшинства, европейские влияния, стилистика.

The summary. Strutyńska Y. V. The development of catering Stanislavov late ХІХ - early ХХ century. Article tells about the formation, development, types and style of catering Stanislavov (Ivano-Frankivsk) late ХІХ - first third of ХХ century.

Keywords: catering, ethnic minorities, European influences, style.

Постановка проблеми, аналіз останніх досліджень. Дослідженнями даної теми займалися численні вітчизняні й зарубіжні історики, етнографи, соціологи, культурологи. Проблемами ресторацій міста займалися журналіст-культуролог Н. Храбатин у публікації «Ресторації та кав'ярні старого Станіслава» [18], історик К. Баранський у книзі «Станіславів до і після 1919 року» [1], історик І. Бекіш у книзі «Старе і нове обличчя Івано-Франківська» [2], краєзнавець П. Ісаїв у книзі «Історія міста Станіслава» [8], історик І. Бондарев у праці «Пізнай свій край: династія рабинів» [4], краєзнавець З. Жеребецький у альбомі «Івано-Франківськ на давній поштівці» [16], а також численні польські дослідники Maýen J. «Gawedy o Stanislawowskich kawiarniach» [11], Pizanowski R. «Spacerkiem po ulicach starego miasta Stanislavowa» [13], Rozycka S. «Przywołanie historii – rekonstrukcja Pasazy Gartenbergow» [14]. Матеріал, вміщений на сторінках цих праць не має комплексного характеру, про формування та розвиток закладів громадського харчування тут дізнаємося у контексті інших соціокультурних подій, а тому завдання цієї статті – показати специфіку становлення ресторацій міста, їх стилістичні риси, та вплив на їх формування національної специфіки – є актуальним.

Перші заклади громадського харчування виникли в Європі у ХІ ст. – це були заїжджі двори та трактири, поширені в Англії [9,2]. У середині ХІ ст. у Франції були створені перші спеціалізовані заклади з надання послуг харчування, що регламентувало законодавство, яке забезпечувало гільдії постачальників провізії виключне право на торгівлю м'ясними стравами під час бенкетів [9,3]. У США з розвитком залізничного сполучення виникає нова форма засобів гостинності для обслуговування пасажирів – придорожні їдальні (1870-ті), які організовувалися спочатку на вокзалах, де відвідувачі отримували високоякісне обслуговування та смачні страви. В Європі активний розвиток ресторанів сприяв удосконаленню обслуговування, появі кулінарних довідників з описом страв, приправ, напоїв, рекомендацій спрямованих на поліпшення обслуговування тощо [9,5]. Поява на європейських теренах тонізуючих напоїв (кави та чаю) зумовила виникнення спеціалізованих закладів з їхнього споживання – кав'ярень та чайних, проте їх становлення та стрімкий розвиток відбулися лише напр. ХІІІ ст. і в кін. ХІХ ст. У багатьох європейських країнах у сер. ХІХ ст. виникли перші клуби, які об'єднували людей зі спільними інтересами, де були і місця для прийому їжі – їдальні, кав'ярні тощо. У складі українських земель подібний клуб було організовано у 1890 р. в Одесі під назвою «Кримський клуб» [15,157]. Загалом індустрія закладів громадського харчування на межі ХІХ – ХХ ст. стала важливою сферою економіки багатьох країн Європи.

Заклади громадського харчування у Станіславі не були виключенням, проте більшість з них наприкінці ХІХ ст. являли собою корчми, шинки або кнайпи з надзвичайно низьким рівнем обслуговування, де подавалися прості страви та напої [1,23]. Такі заклади на території Галичини часто називали «мордовнями», оскільки майже щодня там траплялися бійки [18,12]. Вони зазвичай

Надійшла до редакції 11.06.2012

розташовувалися в досить людних місцях, наприклад, поблизу ринку або центральної площі міста, проте не мали центрального входу і вітрин, лише невеличкі написи на дверях чи вікнах [20,13]. Добропорядні та поважні міщани уникали подібних закладів, натомість відвідували ресторани, кав'ярні, цукорні тощо.

Модерні ресторації європейського типу з'явилися у місті на зламі XIX – XX ст. Згідно із статтею в газеті «Stanisławowski informator» («Інформатор Станіславава», 1929) у місті налічувалось близько 11 ресторанів. Крім найвідоміших «Haubenstein» («Гаубенштот») [11,42], «Казино», «Warszawa» («Варшава»), «Union» («Уніон») [13,45], в місті працювали «Брістоль» по вул. Собеського, 17 (вул. Січових Стрільців), «Flieg Karol» («Фліг Кароль») [11,24] по вул. 3 Мая (вул. М. Грушевського), «Ziemianska» («Дворянство») [11,47] по вул. Вірменській, 18 (вул. Мельничука), а також численні ресторани без назви.

Образ міста творили представники різних народів, що населяли його, працювали, реалізовували свої амбіції чи намагалися це зробити: поляки, вірмени, євреї, німці, австрійці, росіяни, котрі користувалися рівними правами з українцями [7,18, 17,125]. Етнічний склад нашаровувався протягом багатьох століть. У структурі населення кін. XIX – першої третини XX ст. чисельністю та особливостями розселення, господарським, побутовим та соціокультурним та етнічним життям вирізнялися як представники християнських (поляки, німці, вірмени), так і юдейських (євреї, караїми) меншин [6,152].

Все це вплинуло на розвиток матеріальної, духовної та побутової культури, зокрема на становлення та розвиток всіх типів закладів громадського харчування.

На поч. XX ст. найбільше поляків проживало в містах та містечках регіону. Вони переважно займали державні адміністративні посади – були привілейованою верствою міщанства, а також деякі з них були власниками різноманітних підприємств, адміністраторами, поліцаями, працівниками розумових професій, священнослужителями тощо.

Після революції 1848 року й до середини 20-х рр. XX ст. у Станіславові виходила велика кількість польських газет: «Kurjer Stanisławowski» («Станіславівський кур'єр») [11,23], «Postęp» («Прогрес») [11,67], «Naslo» («Гасло»)[11,12], «Gazeta Podkarpacia» («Газета Прикарпаття») [11,23], «Mieszczanin» («Бюргер») [13,34], «Kronika Stanisławowska» («Станіславівська хроніка»)[13,56]. Це свідчить не лише проте, що кількість поляків Станіславава зростала («...за даними статистики в 1902р. в місті проживало 44 752 чоловік, з них – 19 718 жидів, 15 687 поляків, 8 804 українців...»), але й про чимале панування Польської корони, яка володіла містом на поч. XX ст. [6,161]. Відповідно, численна кількість закладів громадського харчування належала саме польським заможним громадянам.

Одним із перших та найстаріших у місті Станіславові був ресторан поляка, власника browarни Сельдельмайєра [18,12], який знаходився по однойменній вулиці (вул. Новгородська) і був збудований ще в 2 пол. XIX ст.; саме тут можна було скуштувати пиво станіславівського виробництва [3,3]. Велика зала

ресторану, в стилі модерн, могла вмістити до 500 осіб, тому її дуже часто орендували під різноманітні зібрання та заботи (весілля, дні народження тощо) [18,13]. Рекламне оголошення поч. XX ст. інформує жителів міста про напитки, які подавалися в цьому закладі: «...browar parowy Sedelmajera – «Piwo Exportowe» – spółka z ogr.odp. w Stanisławowie...».

Реклама в газеті «Ukraińskie życie» («Українське життя») від 15 травня 1921 року презентує ще одне місце громадського харчування поляка Гаргесгаймєра, ресторан «Казино»: «Рестаурація Антона Гаргесгаймєра в Станіславові, вул. Сапїжинська, 12 поручає щодня свіжі вудженіни й пиво першорядної якості. Дешева й смачна кухня. Приймає замовлення на вечорниці, заботи й весілля» [18,12]. Сьогодні назва «казино» набула дещо негативного відтінку, але в минулому, казино (ресторан) було місцем різноманітних забав, вечірок з танцями та громадських заходів.

Ян Томанек, редактор найдавнішої станіславівської газети (заснована 1848р.), яку він сам називав по-різному: «Gazeta Stanisławowska» («Станіславівська газета») [13,32], «Nowinkami Stanisławowskimi» («Станіславівські новинки») [11,23], «Rozmaitości, wreszcie Plotki z wielkiego miasta» («Чутки великого міста») [2,2], описуючи культурне життя міста 1 пол. XX ст., нерідко згадував і міщанське «Казино» як один із центрів культурних подій Станіславава [8,57]. Газета в досить легкій, часто жартівливій формі, висвітлювала світське життя міста. У ресторані були запроваджені абонементи на обіди і вечері. Урочисте відкриття ресторану «Казино» відбулося в листопаді 1896 року. Будинок, в якому воно знаходилося по вул. Сапїжинській (вул. Незалежності, 12 приміщення бібліотеки для юнацтва та виставковий зал), збудований у неокласичному стилі за проектом станіславівського архітектора, що мешкав у Кракові, Теофіла Вишневського [6,160], а також К. Рєгєра [6,165].

У 1898 році у кам'яниці ресторатора поляка Г.Басса (вул. Незалежності, 19) відкрилася перша елітна кав'ярня-ресторан «Union» («Уніон») [11,48] з високим рівнем обслуговування, де подавалися страви європейської кухні та дорогі спиртні напої. Через 15 років кав'ярня перемістилася у новозбудований готель «Union» («Уніон») на початку вулиці Сапїжинська (бізнес-центр «Київ», вул. Незалежності, 4) в якому зупинялися славетні українські артисти М.Заньковецька та М.Садовський. Реклама ресторану «Union» у одній із газет (1913р.) інформує жителів міста: «...ресторація «Уніон» пропонує вина на спирт'янки перворядної якості, європейський сервіс персоналу та вишукане оформлення блюд; найпильніше відношення до відвідувачів та струнний оркестр...».

Автором проекту кам'яниці «Union», яка належала С. Хованцю і була споруджена у 1912 році, був архітектор поляк Ф.Януш. Це перша, на той час, п'ятиповерхова кам'яниця в місті. Фігури на фасаді виконані М. Антоняком. Високотехнологічний готель одразу мав ліфт, центральне опалення і незалежну електростанцію.

Загалом інтер'єр ресторану «Union» можна віднести до другої лінії модерну – конструктивна пря-

Рис.1. Інтер'єр пасажу Гартенбергів, Станіславів, 1904, вул. Сапіжинська (вул. Незалежності, 3)

Рис.2. Інтер'єр кав'ярні «Edison» («Едісон») у пасажі Гартенбергів, Станіславів, 1905

Рис. 3. Ресторан та кав'ярня М.Гаубенишока, Станіславів, 1915, вул. Собеського (вул. Січових Стрільців, 18)

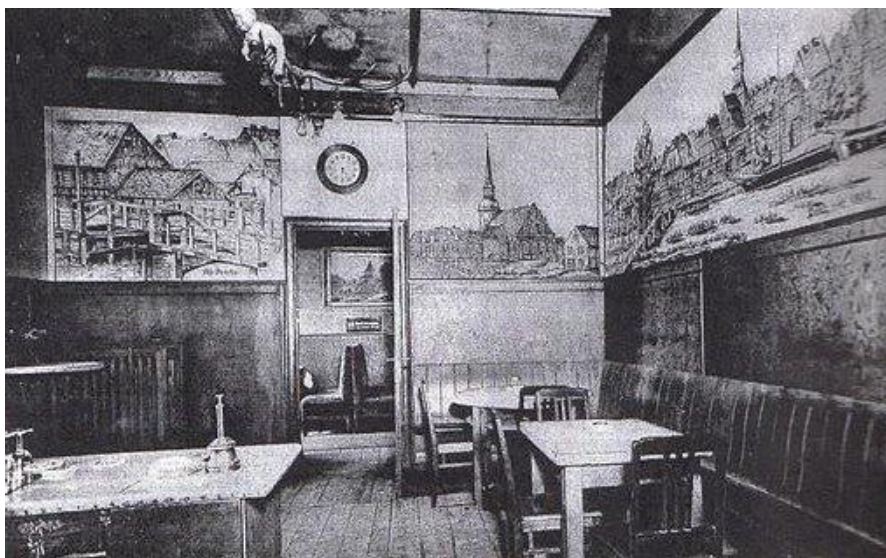

Narodna Architektura, s.vgn. 1-W-124E

Рис.4. Інтер'єр їдальні 48 полку піхоти, Станіславів, поч. XX ст.

*Рис.5. Інтер'єр цукерні «Затишок» («Затишия»), Станіславів, 1920-ті
вул. Каземирівська, 9 (вул. Гетьмана Мазепи)*

Рис.6. Інтер'єр вірменської пивної, Станіславів, поч. XX ст., вул. Антоневича (вул. Вірменська)

молінійність, ясна побудова в гармонійній комбінації з рослинними, орнаментальними, витікаючими, примхливими формами. Планування та функціональне зонування приміщення типове для європейських ресторацій поч. ХХ ст. – численні комфортабельні диванчики, оздоблені дерев'яними елементами в стилі модерн, для 4-х і більше осіб, що розташовувалися біля вікна (VIP місця) та столики на 2-х менш комфортабельні, оскільки розташовувалися у проходах. Вбрання офіціантів відповідало модним тенденціям початку століття – ошатні чорні костюми, білі сорочки та чорні метелики, обов'язково білосніжні рукавички, серветка на правій руці, охайно владене волосся та неймовірна ввічливість, зовсім не притаманна персоналу закладів громадського харчування для бідних верств населення.

У ХХ ст. у європейських ресторанах запровадили меню, тобто перелік усіх страв, які може запропонувати кухня ресторану. Не відставав від нововведень і Станіславів. Перше меню з'явилося у нашому місті в ресторані, (1906р.) готелю «Центральний» [18,12] по вул. Собеського, 4 (вул. Січових Стрільців, приміщення військового готелю «Зірка»), власником якого був виходець із Кракова пан А. Лігенза. Обід із 5 страв у цьому ресторані коштував 2 корони, а із 4 страв – 1,4 (середня зарплата на той час становила 100 корон).

Щодо німецьких та австрійських жителів Станіслава; це були переважно чиновники, які займали основні адміністративні посади та проживали зі своїми сім'ями в центральній частині міста, були заможними власниками. Їх національну приналежність можна було легко визначити за прізвищем. Так, наприклад, в сер. ХІХ ст. окружним старостою міста був німець Станіслав Францишек Кратер [6,164], за ініціативи якого в місті Станіславі було засновано перший сквер, який у ХІХ – ХХ ст. був улюбленим місцем відпочинку міщан, і в народі його називали «Краттерівка» [13,45].

Навпроти скверу на поч. ХХ ст. (1904р.) було зведено пасаж (див. рис.1) у формі європейського типу будівництва «каре», який замовили заможні австрійці, брати Гартенберги, у віденської фірми «Fellner und Helmer» («Фельнер і Гельмер»), відомої численними проектами громадських споруд, зокрема театрів у Європі. Це була крита галерея, що поєднувала приміщення прозорим дахом, який замовили у не менш знаменитій європейській фірмі Ейфеля; з ресторацією та кав'ярнею «Edison» («Едісон») на 2-му поверсі, яка відчинила свої двері відвідувачам 21 січня 1905р. В пасажі було спеціально відведене місце, де на ніч залишали фіакри. Два ряди крамничок, що здавалися в оренду, були з'єднані між собою скляним переkritтям, в проході між якими росли ялини та пальми. Обігрівався пасаж повітряним опаленням.

Відомана поч. ХХ ст. газета «Kurjer Stanisławowski» (1903р.) давала такий опис пасажу: «...зали повинні бути під скляним склепінням завдовжки 53м і заввишки 8м; у східній частині формою він нагадуватиме восьмигранник, увінчаний куполом висотою 13,5м; уздовж галереї мають бути розміщені крамнички з великими вітринами; передбачається 5 входів...».

Вже у січні 1905р. в газеті «Kurjer Stanisławowski» було розміщено таке повідомлення: «...брудний до не-

давнього часу двір будинку Гартенбергів перетворився в гарний пасаж європейського вигляду, гідний того, щоб стояти в столиці... Крамниці пасажу, з великими вітринами, очікують орендарів та покупців, а кав'ярня «Едісон» відчинила свої розкішні зали для прийняття якнайбільшої кількості гостей...»

Інтер'єр даного закладу був типовим для стилю модерн (див. рис.2) зі всіма притаманними для нього рисами (капризними, декоративними, рослинними формами та лініями) та мебльований з надзвичайною пишністю паном Леоном Енслем з Перемишля, який і був власником славнозвісного закладу «Edison», де були не лише місця для прийому їжі, але й популярна у ті часи розвага для заможних панів – більярдна зала («шаровня»).

Оскільки новозбудований пасаж на поч. ХХ ст. по периметру був забудований кам'яницями, то потрапити туди можна було через 2 входи – з плацу Франца-Йосипа (Вічевий майдан) та з вул. Костюшка (вул. Сотника Мартинця, 4), де і до сьогодні можна побачити старий польський напис «Kawiarnia Edison» («Кав'ярня Едісон») – типова вивіска (напис на бетонній плиті фасаду), облаштування входу та вітрини (дерев'яна модерна рама та велика скляна площа вікна) притаманна закладам громадського харчування Станіслава ХХ ст.

У 2010 році завдяки зусиллям та коштам приватних підприємців міста Івано-Франківська пасаж Гартенбергів отримав свій другий шанс на життя. Тут були проведені численні реставраційні роботи і відновлено, втрачену ще під час війни унікальну конструкцію даху. Тепер пасаж, зі своїми численними кафетеріями та ресторанами є не лише окрасою центральної частини міста, а й згадкою про далеке минуле Станіслава.

У 1929р. по вул. Собеського (дитяча музична школа №2, вул. Січових Стрільців, 17) австрієць Йосип Шмідт відкрив ресторан, про який є згадка на польській листівці першої третини ХХ ст.: «До Всечесного духовенства! Отсим повідомляється, що з днем 20 грудня 1929 відчинено в Станіславі, при вул. Собеського, 17 (колишня Шміда) реставрацію». До сьогодні зберігся старий напис «Restauracja Schmid» («Ресторація Шмідта») – типова рекламна вивіска поч. ХХ ст., що проступала зі штукатурки, яку нещодавно, під час реставрації, було максимально розчищено та «законсервовано».

На протилежному боці кам'яниці «Union», яка належала С.Хованцю, напроти сучасного бізнес-центру «Київ», височить п'ятиповерховий житловий будинок (вул. Незалежності, 11); це друга найвища кам'яниця у місті Станіславі на той час, яка належала австрійцю Каролу Гаусвальду (1914р.) У будівлі містився ексклюзивний готель «Ревера» [18,13] та ресторан австрійця Гаубенштока («Restauracja Haubenstocka»). За фашистської окупації тут працювала фешенебельна крамниця «Hanse» («Ганза»), дорогі товари в якій призначались лише для німців, про що свідчив напис на склі вітрини: «nur für Deutsche» [6,56].

Роками пізніше кав'ярня Гаубенштока («Kawiarnia Haubenstocka») була відкрита біля скверу на площі ім. Принцеси Гізели (вул. Січових Стрільців, 18) [16,79]. На рекламній листівці 1930-х рр. (див. рис.3) зазначе-

но: «... restauracja: pokoje do sniadan, handel delikatesow w Stanislawowie...» [16,79].

Також австрійські заклади громадського харчування без відомих назв представляли: пивні В.Файльнера, С.Фріша, У.Грубера, Г.Нірберга, В.Вейца, Л.Фулаха, Л.Зірінга, А. і Д.Зільбери, шинки Н.Адлера, Ф.Фрідмана, М.Ляндмана, Б.Шпрехмана, ресторації Гаргейсгайнера, С.Вайденфельда, Д.Берштайна, Й.Фенінга, Ц.Розенбаума, І.Штрайхера, їдальні (для робітничих та бідних верств населення) Б.Гілера, Е.Ліхтенберга, також кав'ярні Бізанца, М.Фельдбока, Й.Фенінга, Н.Меца, кафетерії та ресторації при готелях Ф.Гюбнера, Й.Фляйшер, Л.Кремніцера [1,88].

Влітку 1903 р. по вул. Собеського (зараз - Січових Стрільців, 24) відкрився австрійський ресторан «Рояль» [6,33] з великим залом, більярдом («шаровнею») та кав'ярнею з інтер'єром у новомодному тоді стилі модерн [18,12]. В ресторані щовечора грав дуже популярний у ті часи оркестр 24-го піхотинського полку. Проте, незважаючи на пишне відкриття, ресторан не став взірцевим і часто трактувався вимогливими мешканцями Станіслава як другосортний.

1 травня 1914 року були відкриті ресторан і кав'ярня у готелі «Österreich» («Австрія») (за Польщі – «Warszawa» («Варшава»), потім «Одеса») по вул. Собеського, 16 (тепер – готель «Дністер» на розі вул. Січових Стрільців та Шевченка), який обіцяв відвідувачам з реклами у газеті «Kurjer Stanisławowski» (1914р.): «...перворядне упорядження з європейським комфортом, центральне ogrівання, водопроводи, електричне освітлення, приступні ціни та солідну європейську услугу...» [19,13]. Сама будівля – архітектурна пам'ятка, цікава декоративними елементами – майоліковими зображеннями облич, в овальному обрамленні, на фасаді. Готель споруджений у стилі функціоналізму з використанням передових на той час будівельних технологій – із залізобетонних каркасних конструкцій, з двома ліфтами, один з яких працює й до сьогодні.

Більше нових ресторанів відкрилося у Станіславові в середині 1930-х рр., проте інформації про них обмаль. Згідно з матеріалами «Восводського управління фонду праці» в м.Станіславові протягом 1933-1934 рр. працювали ресторани власників австрійця Соломона Гендлера, єврея Пікауза; протягом 1934-1939 рр. – «Міраж» єврейки Клари Рубін, «Андрій» Л.Феніг, залізничний ресторан єврейки Філомени Чап, «Лувр» Аделі Драж єврейської заможної жінки; протягом 1937-1939 рр. – кафе-ресторан єврея Х.Фрідмана; в 1939 році - ресторан «Малополянка» єврейської власниці Я.Акерман [11, 22].

Поряд з польськими та австрійськими закладами, що позначені модерні стичними тенденціями, виникають заклади просякнуті українськими традиціями. Це були, переважно, корчми, шинки, їдальні, цукерні та кав'ярні, в яких виразно простежується стилістика в залежності від національно-етнічної приналежності власника та відвідувачів закладу. До прикладу, їдальня 48 полку піхоти, в інтер'єрі якої чітко помітно мотиви народного мистецтва Прикарпаття – дерев'яні столи декоровані масивною різьбою, орнаментальні гуцульські розписи на стінах, замість стільців та крісел, які

були популярними у більшості модерних закладів Станіслава поч. ХХ ст. – дерев'яні лави і табурети оздоблені різьбою, на стелі – балки та великі масивні консолі, відсутній текстиль (див.рис.4). Не менш західноукраїнським та ошатним був інтер'єр цукерні «Затишок» («Затишшя») по вул. Казимирівській, 9 (вул. Гетьмана Мазепи). Дерев'яні різьблені ніжки масивних столів, кахельна піч, ткані фіранки, відсутність скатертин та серветок – все позначено традиціями Прикарпаття (див.рис.5).

Вірменські, до прикладу, пивні були бідно декоровані, проте на прикладі пивної «мордовні» (див. рис.6.) по вул. Антоневича (вул. Вірменська), можна сказати, що інтер'єр «дихав» духом вірменської громади (на стінах зображення вірменських молитовень та різноманітної житлової архітектури), чисельність якої до першої третини ХХ ст. різко зменшилася. Щодо вивісок та оформлення вітрин, тут також ми спостерігаємо скромні прості написи на дерев'яних табличках, або на штукатурці, зазвичай 2-ма мовами – рідною та польською; вітрин, як таких взагалі не було, оскільки більшість таких закладів розташовувалися в житлових будинках власників, зовсім не призначених для ресторації, кав'ярні чи пивної.

Станіславівські ресторатори були об'єднані в «Товариство власників ресторанів», яке очолював М. Гаубеншток. 10 вересня 1936 року у Львові відбувся «З'їзд рестораторів Польщі», на якому були присутні й власники ресторанів зі Станіслава, що свідчить не лише про високий рівень розвитку ресторацій міста, а й про їх приналежність до європейських аналогів [18, 13].

Страви у станіславівських ресторанах були різноманітними і поєднували традиції української, єврейської, польської, австрійської кухонь. На одному столі могли органічно поєднатися єврейський курячий бульйон, українські вареники та струделі з яблуками – страва австрійської цісарської кухні. Не обходилося, звичайно, без кави – справді традиційного галицького напою. Чорна кава подекуди називалася «капудин», кава з молоком – «мелянж», можна було замовити пошаровий кавовий десерт.

Працювали у місті також кав'ярні та цукерні. У 1929 році улюбленими міськими кав'ярнями були «Haubensstock» («Гаубеншток»), «Warszawa» («Варшава»), «Union» («Уніон»), «Пасаж», розміщені поруч з однойменними ресторанами, а також «Metropol» («Метрополь») по вул. Шидловського, 1 (вул. Грушевського).

Цукерні, тобто кондитерські кав'ярні-магазини, були популярними серед станіславівських пань. Найбільш відомою була цукорня Володимира Скрута, яка розмішувалася по вул. Казимирівській, 4 (вул. Гетьмана Мазепи). Також відомими були цукорні по вул. 3 Мая, 1 (вул. Грушевського), «Фабрика шоколаду і солодоців десертних» В. Кровіцького по вул. Сапінжинській, 4 (вул. Незалежності), «Затишок» (або «Затишшя») по вул. Каземірівській, 9 (вул. Гетьмана Мазепи), «Закопане» по вул. Гославського (вул. Дмитра Вітовського), цукерня С.Фаха та М.Лільсена, цукерня в пасажі Гартенбергів [12,45], [14,45]. Про асортимент однієї із цукерень читаємо у рекламі: «Цукорня Івана Стаффа у Станіславові по вул. Міцкевича поручає

свої вироби: торти, цукри, тіста, морозиво... запроша-
ме пані...» [18,13].

Не менш важливими у житті міста були гро-
мадські їдальні: Б.Гілера, Агати Цертович, С.Кона,
Е.Ліхтенберга, також пивні, шинки: А.Кобилянської,
В.Новольського, В.Файльнера, С.Фріша, У.Грубера,
А. і Д.Зільбери, Г.Нірнберга, В.Вейца, Л.Фулаха,
Л.Зірінга, Й.Бяласа, І.Доманського, В.Гарнусака, Марії
Левко, Й.Микулика, Й.Павликовського, І.Штрафа,
І.Шатковського, Н.Адлера, Б.Діаманта, Ф.Фрідмана,
М.Кляра, М.Ляндмана, М.Розенблата, Р.Собеля,
Б.Шпрехмана, Т. і Р.Вайнгартени [1,77].

Загалом у Станіславові першої третини ХХ ст.
були поширені три види реклами: зовнішня на фаса-
дах будівель, реклама у періодичних виданнях (газе-
тах, журналах) та реклама розміщена безпосередньо
всередині кав'ярень, ресторанів, магазинів тощо.
Зовнішня реклама вже тоді завдавала багато клопоту
магістрату, тому міська влада застерігала від занад-
то яскравих фасадних рекламних вивісок та написів,
які не тільки псували естетичний вигляд міста, але й
трактувалися як протизаконні, саме тому всі вивіски
на будинках обов'язково розглядалися у «Технічному
відділі магістрату», який дозволяв або забороняв їх
встановлювати. Все це стосувалося не лише реклами,
але й вивісок та вітрин закладів громадського хар-
чування, до прикладу фасад «Cukiernia W.Krowicki»
(«Цукерні В.Кровіцького»), де використано вивіску
на дерев'яній основі та напис на склі французькою
«confiserie» («кондитерські виробы»); фасад пиварні та
винарні польських броварів Окоціма та Живця по вул.
Фредра (вул. Крушельницької) написи на склі та фа-
саді, які інформували жителів Станіславова про асор-
тимент алкогольних напоїв, які пропонував заклад; ла-
конічний напис на маркізі кав'ярні «Габсбург» по вул.
Собеского (вул. Січових Стрільців, 16): «Kawiarnia
Habsberg»; – типowo для Європи того часу.

Реклама у періодичних виданнях була дуже по-
ширеною і вражала насамперед своєю лаконічністю.
Найбільш популярними газетами, в яких розміщува-
лася станіславівська реклама були: вищезгаданий і
добре відомий польський «Kurjer Stanisławowski» та
«Станіславівські вісті» – український організаційно-
інформаційний тижневик.

Українська реклама, окрім заклику купувати пев-
ний товар чи відвідувати певні місця, нерідко мала ще
й національне спрямування, демонструючи своєрід-
ний економічний націоналізм: вона опікувалася в пер-
шу чергу продукцією українських виробників і саме
тому популярним у рекламі стало гасло «...свій до сво-
го...». Польська реклама мала більш космополітичний
характер, до прикладу: «...і русинка з-під Коломиї, і
краков'янка, і молода пані із Зеленої Гури – всі хва-
лять мило Jelen Schicht...», чи реклама ресторації Пят-
ковського: «.. sklad towarow kolonialnyh...win, herbaty,
kawu, tabaki i cigar...».

Всередині кав'ярень та ресторанів розміщу-
валася реклама пива та міцних алкогольних напоїв:
«...розличні вина лічні, маляга, коньяк – це звичайно
панам...», але зазвичай такий вид реклами застосову-
вали у менш фешенебельних закладах: «...фабрика
содової води та шипучих напоїв «Буркут».

Як бачимо, про високий рівень розвитку закладів
громадського харчування міста Станіславова, яке за
своїм етнічним складом було різноманітним, свід-
чить не лише участь станіславівських підприємців у
львівському з'їзді рестораторів Польщі, але й велика
кількість ресторанів на території міста, бурхливий
розвиток та європейські інтер'єри та рівень обслуго-
вування. Оскільки на території Прикарпаття прожива-
ли поляки, вірмени, австрійці, євреї, українці, то всі
вони, неодмінно, залишали свій відбиток не лише в
історії міста, а й у стилістиці закладів громадського
харчування, яка була просякнута національним духом
та традиціями тієї чи іншої етноменшини.

Література:

1. Баранський К. Станіславів до і після 1919 року [Текст] / К.Баранський. – Івано-Франківськ: Лыля НВ, 2009. – 103 с. – ISBN 978-966-668-216-4.
2. Бекіш І. Старе і нове обличчя Івано-Франківська [Текст] / І.Бекіш // Versal. – 2011. - №3. – С.2-3.
3. Бондарев І. Історія станіславівського пивоваріння [Текст] / І.Бондарев // Репортер. – 2009. - №12. – С. 3-4.
4. Бондарев І. Пізнай краще свій край: Династія рабинів [Текст] / І.Бондарев // Репортер. – 2010. - № 7. – С. 18.
5. Вітенко М. Соціал-демографічні процеси в Галичині в кінці ХІХ на початку ХХ століття [Електронний ресурс] / М.Вітенко. – <http://ua.history.info>.
6. Грабовецький В.В. Історія Івано-Франківська [Текст] / В.Грабовецький. – Івано-Франківськ: Нова зоря, 1999. – 303 с. – ISBN 966-7363-18-X.
7. Котляр С. Архітектура єврейської вулиці [Текст] / С.Котляр // Незалежний культурологічний часопис. – 2007. – №48. – С. 24-27.
8. Ісаїв П.М. Історія міста Станіславова [Текст] / П.Ісаїв. – Івано-Франківськ: Лілея НВ, 2008. – 96с. – ISBN 978-966-668-179-2.
9. Мальська М.П. Готельна та ресторанна сфера в ХVІ – на початку ХХ століття [Електронний ресурс] / М.Мальська. – <http://pidruchniki.com.ua/>
10. Макарчук С.А. Етно-соціальне развитие и национальное отношение на западно-украинских землях в период империализма [Текст] / С.Макарчук. – Львов: Радуга, 1983. – 235с.
11. Mayen J. Gawedy o Stanislawowskich kawiarniach [Text] / J.Majen. – Warszawa, 2002.
12. Пасаж Гартенбергів. Історичні та планувальні передумови [Електронний ресурс] – <http://uncle-kazkar.livejournal.com/17996.html>.
13. Pizanowski R. Spacerkiem po ulicach starego miasta Stanislawowa [Електронний ресурс] – <http://stanislawow.net/ulice/ulice1.htm>.
14. Rozycka S. Przywołanie historii – rekonstrukcja Pasazy Gartenbergow [Text] / S.Rozycka // Kyrier Galicyjski. – 2011. - №12(136). – S.19.
15. Субтельний О. Історія України [Текст] / О.Субтельний. – Київ: Нова зоря, 1992. – 303с.
16. Жеребецький З. Івано-Франківськ на давній поштівці [Текст] / З.Жеребецький. – Івано-Франківськ: Лілея НВ, 2011. – 159с. – ISBN 978-966-668-261-4.
17. Хонігсман Я.С. Соціальна структура населення Галичини на початку ХХ століття [Текст] / Я.Хонігсман. – Львів: Веселка, 1972. – 204с.
18. Храбатин Н. Ресторанції та кав'ярні старого Станіславова [Текст] / Н.Храбатин // Галицький кореспондент. – 2011. - №12(136). – С.12-13.
19. Храбатин Н. Станіславівська реклама 100 років тому: свій до свого [Текст] / Н.Храбатин // Галицький кореспондент. – 2010. - № 36(315). – С.12-13.
20. Храбатин Н. Як працювала влада Станіславова 100 років тому [Текст] / Н.Храбатин // Галицький кореспондент. – 2011. - № 35(314). – С. 24-26.